

FEJEZETEK A SZLÁV NYELVTUDOMÁNYBÓL,
IRODALOMBÓL ÉS KULTÚRÁBÓL

Szerkesztette
Dudás Mária,
Menyhárt Krisztina

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
Budavári Bolgár Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK

Lebovics Viktória

Pátrovics Péter

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő: Lukács István

A borítót tervezte: Selley Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-162-8

TARTALOM

Előszó	7
CSÁSZARI ÉVA Élettörténetek és kétnyelvűség	9
DUDÁS ELŐD 18. századi bácskai bunyevác szövegek nyelvi elemzése	21
DUDÁS MÁRIA Öröm és bánat kifejezése a magyar és bolgár frazeológiában	34
FEDOSZOV OLEG Földrajzi nevek és a frazeológia	44
ISTVÁN ANNA Régi magyar képversek szlovák vonatkozásai	53
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN A szerb irodalomkritika kialakulása és sajátosságai a Habsburg Monarchia korában	65
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA Az alkotói folyamat önreflexiója Karel Čapek válogatott műveiben	78
KISS SZEMÁN RÓBERT Régiségek és hamisítások a 19. század eleji szláv kultúrákban	91
LUKÁCS ISTVÁN Mesenovella a századelőn – Ivan Cankar és Balázs Béla	105
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA A felsőszölnöki nyelvjárás szókinccse	114

MANN JOLÁN	
„Repülünk Pannónia fölött”: Miroslav Krleža útirajzai	127
MENYHÁRT KRISZTINA	
Szűz Mária kultusza a bolgár és a magyar néphitben	138
PAVIČIĆ MLADEN	
Dominik Smole <i>Fekete napok és egy fehér nap</i> című regényéről ...	152
RÁGYANYSZKI GYÖRGY	
A biblikus cseh nyelvű liturgia mítosza a magyarországi szlovák evangélikus gyülekezetekben	164
URKOM ALEKSANDER	
Gazdasági terminológia a magyar-szerb lexikográfiában	175
VIG ISTVÁN	
Újszemponatok a horvát partikula meghatározásához	183
ZSILÁK MÁRIA	
A Várnai csata (1444) utóélete írott forrásokban és a szóbeliségben	194

SZŰZ MÁRIA KULTUSZA A BOLGÁR ÉS A MAGYAR NÉPHITBEN

MENYHÁRT KRISZTINA

Abstract: The cult of Mary, the Holy virgin is important part of the Christian doctrine, both in Catholic and in Orthodox Church. The aim of the present paper is the comparative study of her ecclesiastical and folk cult in Hungary and Bulgaria. In folk cult to Virgin Mary by Catholic Hungarians and Orthodox Bulgarians can be observed more parallel feature. The honor of icons and places of worship, connected with Virgin Mary are even now very popular in both countries.

Keywords: Virgin Mary, folk cult, folk customs

Szűz Mária keresztény kultusza

Az istenszülő szent szűz, Mária iránti tisztelet fontos része a keresztény tanításoknak. Hangsúlyos tisztelete jelen van a katolikus és az ortodox egyházban, de az utóbbi években a protestáns egyházak is újrafogalmazták Mária iránti viszonyukat (vö. REUSS 2012). A jelen tanulmány témája Szűz Mária kultusza a magyaroknál és a bolgároknál, célja a hasonlóságok és az eltérések feltárása az egyházi gyakorlat és a népi ünnepek bemutatásával.

A keresztény egyház már a kezdetektől igyekezett pontosan meghatározni a Máriával kapcsolatos (mariológiai) dogmákat. Ennek legfőbb elemei az Istenanyaság, a mindenkori szüzesség, a szeplőtlen fogantatás, a testi valóban történt mennybemenetel, illetve a közbenjárás (a protestánsok nem fogadják el a szeplőtlen fogantatást és a test szerinti mennybemenetelt – BARTÓK 2007). 330. május 11-én Nagy Konstantin császár hivatalosan is áttette a birodalom fővárosát az Új Rómában (Konstantinápoly), a várost pedig Szűz Mária oltalmába ajánlotta. A kultusz terjesztésében a császár édesanyja, Szent Heléna is részt vett – egy legenda szerint Konstantinápolyba szállíttatta a szent szűz övét (КАРАВЪЛЧЕВ 2011). Szent Ágoston 4. századi tanítása szerint Máriát, Isten anyját kiváló tisztelet illeti meg. 431-ben az efezusi zsinat kimondta, hogy Mária valóban Isten szülőanyja; 533-ban

a II. konstantinápolyi zsinat a „mindenkor szűz Mária” tételét határozta meg, de csak a lateráni zsinat nyilvánította dogmává hivatalosan 649-ben, amit 681-ben, ugyancsak Konstantinápolyban háromszoros szüzességének deklarálásával tettek teljessé (vagyis Mária szűz volt a fogantatás, a várandósság, a szülés ideje alatt és után is). A keleti egyházban a 7. század után már nem folytattak párbeszédet Máriáról és kultuszáról.¹

A katolikus egyházban később is téma maradt a Mária-kultusz elemeinek tisztázása. Az 1547-es tridenti zsinat megállapította, hogy az egyházatyák műveiben jelentős Mária-tisztelet jelenik meg, ami fontos része az egyházi tanításoknak. A zsinat emellett megfogalmazta a Mária-tiszteletet, illetve az ereklye- és a szentképtisztelet helyes módját, megnyitva az utat a Mária-kultusz kiteljesedése felé (BARNA 2014). A katolikus egyházban később is téma maradt a Mária-kultusz elemeinek tisztázása: 1854-ben kimondták, hogy Szűz Mária már a fogantatásától kezdve mentes volt az áteredendő büntől. 1951-ben hivatalosan is kihirdették a szeplőtlen fogantatás dogmáját, illetve azt, hogy Mária halála után testével és lelkével a mennyországba került,² a II. Vatikáni Zsinaton pedig megadták neki az Egyház Anyja titulust³ (CS. VARGA 2000).

Mind a nyugati, mind a keleti egyházban a Mária-kultusz napjainkig is zárandoklatokban, búcsújárásokban, ereklye- és ikon-tiszteletben nyilvánul meg. A Mária ikonok, szobrok gyakran természetfeletti úton, emberi közreműködés nélkül keletkeztek, fatörzsekben, források mellett, földben találták meg őket, csodák, gyógyulások, jelenések, könnyezések kötődnek hozzájuk (БЛАГОЕВ 2005).

Szűz Máriához számos ünnepnap kapcsolódik, amelyek lehetnek közösek a keleti és a nyugati egyház számára – ilyen az Istenanya ünnepe (január 1./keleti egyházak: december 26.); Jézus bemutatása a templomban, amely a katolikus magyaroknál Gyertyaszentelő Boldogasszonyként ismert, az ortodox bolgár

1 http://www.pravoslavieto.com/books/agiologia/pochit_Bogoroditsa_i_sve-tiite.htm

2 Mária mennybevitelének dogmája nagyon régi tiszteletnek örvend, már az 5. századtól ünnepelték, a katolikus egyház azonban csak 1951-ben fogadta el hivatalosan.

3 Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu>

4 Máriának nincsenek földi maradványai, ezért hajfűrtjeit, ruháit stb. tisztelik.

roknál pedig Сретение Господне (február 2.); az Angyali üdvözlés vagy Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.); Mária mennybemenetele/Nagyboldogasszony (augusztus 15.); Szűz Mária születése /Kisasszony napja (szeptember 8.); Mária neve napja (szeptember 12.); Mária bemutatása a templomban (november 21. /ortodox: november 1.), illetve Mária Szeplőtelen Fogantatásának ünnepe (december 8.). Kifejezetten bizánci eredetű, és ezért csak az ortodox egyházban ünnep az Istenszülő palástjának elhelyezése (július 2.); az Istenszülő övének elhelyezése (augusztus 31.) és az Istenszülő oltalma (október 1.)⁵.

Magyarországi kultusza

A mai napig tartó Szűz Mária-kultusz magyarországi gyökerei a kereszténység felvételének idejére, a 11. század első felére nyúlnak vissza, és Szent Gellért püspökhöz köthetők. A legenda szerint a püspök oltárt emelt Mária tiszteletére, hétvégenként, illetve ünnepein megemlékezett róla, Marosvárott pedig kápolnát állíttatott a Szent Szűznek, és temetkezési helyét is ott jelölte ki. Valószínű, hogy Szent István király is Gellért püspök hatására választotta Szűz Máriát az ország védelmezőjének. A Hartvik-legenda szerint István király mindig Fehérvárott ünnepelte Nagyboldogasszony napját, és ezen a napon távozott el az élők sorából (NYULASSY 1998).

Szűz Mária valószínűleg a magyarok ősvallásában szereplő ősanjának (Boldogasszony) nemcsak az elnevezését, hanem szerepét is átvette, bár Kálmány (1885) felveti, hogy a Nagyboldogasszony elnevezés nem a néptől, hanem magától Gellért püspöktől ered. A Mária-tisztelet újjáéledése, illetve a Regnum Marianum eszménykép kialakulásának ideje azonban a török kor társadalmilag és vallásilag bizonytalan idejére esik. A katolikus egyház a középkor eszményképét elevenítette fel, amelynek egyik jellemzője Mária, illetve a (magyar) szentek tisztelete volt (BARNA 2014). Az újjáéledő Regnum Marianum eszmény lényege, hogy a Szűzanya az ország mindenkori örököse, Magyarország az ő tulajdona, az ország a fennmaradását neki köszönheti. A Pázmány Péter által megfogalmazott tételek az ország jólétét,

5 Vö. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/>; http://www.pravoslavieto.com/books/agiologia/pochit_Bogoroditsa_i_svetiite.htm

biztonságát, sorsát a katolikus hithez kötötték, Magyarország addig volt a szentek és hősök szülőföldje, amíg hű volt a katolikus hithez, Szűz Mária pedig már a kezdetektől pártfogolta a magyarságot (BARNA 2014). Bár Mária hazai búcsújáró tiszteletének már a magyar középkorban is nyoma van, a ma ismert búcsújáróhelyek a 17. század végétől kezdtek kialakulni (ilyen Szeged Alsóváros, Máriaradna, Mátraverebély-Szentkút; Máriapócs, Kolozsvár, Füzesmikola, Esztergom, Kassa stb. – BARNA 2014). Napjainkban is nagy népszerűségnek örvend két Szűz Máriához köthető búcsújáróhely, Csíksomlyó és Máriapócs. Csíksomlyó a katolikus székelyek szellemi központja, feltehető, hogy a búcsújárás János Zsigmond erdélyi fejedelem seregei feletti győzelem emlékére kezdődött, amelyet a székelyek Szűz Mária segítségének tulajdonítottak. Mára viszont az egész magyarság nemzeti zarándokhelyévé vált. A kultusz középpontja a kegytemplom szentélyében található 16. századi gótikus, fából készült szobor, amely a „Napba öltözött asszony” nevet viseli. Hozzá számos csodás történet fűződik, erejének egyik bizonyítéka a tanúk szerint arcának tisztasága, amely soha nem szorult tisztításra, illetve arckifejezésének változásai – örömet vagy bánatot sugárzott (BARTHA 2006). A másik, sűrűn látogatott búcsújáróhely Máriapócs, amelynek két legfontosabb búcsúja a Nagyboldogasszony és a Kisasszony-napi búcsú. A legenda szerint Máriapócs görög katolikus fatemplomában 1696. novemberében az Istenszülő ikonja számos tanú egybehangzó állítása szerint könnyezni kezdett, ez a jelenség több mint egy hónapon át tartott. Bár a szentképet I. Lipót császár Bécsbe⁶ vitette, a könnyezés ott már nem ismétlődött meg. A csodatevő ikonról készült másolat azonban még kétszer könnyezett – 1715-ben és 1905-ben. A helyszínen a 18. század közepére felépült a kegytemplom, amely a 20. században basilica minor rangot kapott (BARNA 2014).

Bulgáriai kultusza

A bolgár állam korai keresztény időszakának (865–1018) kultuszairól meglehetősen kevés adat maradt fenn. Szűz Mária csodáit a bolgárok bizánci szövegek fordításaiból ismerhet-

6 A Szűz Mária kép ma is látható a bécsi Szent István-dóm mellékoltárán.

ték meg, a kereszténység felvételének ideje pedig egybeesik az ikonizszeptet híveinek végleges győzelmével, amely a csodatevő ikonokba vetett erős hittel párosult. Emellett a trák-római-görög Istenanya-kultusz emlékei és nyomai is hozzájárultak az Istenszülő (Богородица) iránti tisztelet gyors kialakulásához (МАНДРАДЖИЕВА 2008). A Nagy Simeon által alapított második bolgár főváros, Preszlav védelmét is egy Szűz Mária ikonra bízta, amelyet azonban 972-ben a város elfoglalása után a bizánci császár trófeaként magával vitt (ГЕРГОВА 2012). A templomok dekorációjának egyik leggyakoribb eleme ebben a korban a szent szűz ábrázolása, amely a bolgár templomokra is jellemző. Az új témákkal és tartalmakkal együtt új építészeti, díszítési és technológiai elemek is megjelentek, az emberábrázolás, glóriával övezve a Szimeon-féle dekorációs iskola központi témájává vált. Ezen belül Szűz Mária ábrázolása különösen fontos helyet foglalt el, csak Preszlav régészeti leleteiből eddig közel 20 ikonja került elő (ТОТЕВ 2006). A második bolgár állam idejéből (1175–1396) Grigorij Camblak írásában⁷ utalásokat találunk Szűz Mária ikonjairól, azonban egészen más kontextusban. A szerző két nesztoriánus eretnek esetét beszéli el, akik rátámadtak a Szűz Anya ikonjaira, az egyiket késsel szúrták át, többet pedig megtapostak. Evtimij pátriárka sikeresen leszámolt az eretnekséggel, viszont sem ő, sem Grigorij Camblak nem tett említést írásai-ban a Szűz Mária vagy ikonjai által végrehajtott csodatettekről (ГЕРГОВА 2012). Az oszmán hódítás volt a következő traumatikus mozzanat a bolgár történelemben, amely felerősítette a Szűz Máriába és csodatevő erejébe vetett hitet. Számos templom és kegytárgy elpusztult, viszont virágzásnak indult az Istenszülő csodatéteményeit megőrkítő irodalom. A csodatevő szent szűz alakja emellett számos folklórelemmel gazdagodott és a bolgár néphit szerves részévé vált. Egyre több csodatevő ikonról szóló népi legenda jelenik meg, közöttük Szűz Máriát ábrázolókról is. Az egyik legjobban dokumentált Szűz Mária ikon-kultusz a csiproveci katolikus bolgároknál figyelhető meg, akik magukkal vitték csodatevő ikonjukat a Bánáti Bánságba, miután elhagyták hazájukat az 1688-as csiproveci felkelés leverése után

⁷ Григорий Цамблак: Похвално слово за Патриарх Евтимий Търновски.

(ГЕРТОВА 2012). Bulgáriában három csodatevő Szűz Mária ikont tartanak számon, amelyek a legjelentősebb kolostorokban találhatóak: Útmutató Istenszülő (Богородица Одигитрия, bolgár népi neve „Oszenovica”), amelyet a Rilai kolostorban őriznek; Vlahernai Istenszülő (Богородица Влахернска, Bacskovói kolostor) és a Háromkarú Istenszülő (Богородица Триеручица, Trojáni kolostor). A Rilai kolostorban őrzött ikon Máriát ábrázolja a kiseddel, a képet 32 négyzet veszi körbe, amelyek szentek ereklyéit tartalmazzák. Az ikon neve „relikvárium”, és igen ritka a pravoszláv világban. Az ikon kolostorba érkezéséről két legenda szól: az egyik szerint Brankovics Mara, II. Murád szultán felesége adományozta a kolostornak a 15. században; a másik korábbra, a 12. századra teszi az ikon adományozását és I. Komnénosz Mihály bizánci császár csodás gyógyulásához, és Rilai Szent Iván ereklyéjéhez köti. Az évszázadok folyamán az ikonnak csodás gyógyulásokat tulajdonítottak (pestis, lelki és testi betegségek), a zarándokok máig látogatják a Rilai kolostorban gyógyulást keresve. A Bacskovói kolostor ikonjáról azt tartják, hogy a világon található 20 olyan ábrázolás egyike, amelyhez Szűz Mária modellt állt. Eredete igen ősi, Szt. Lukács készítette, és két grúz szerzetes hozta a kolostorba a 14. században. Az ikonon csak Mária és a kised arca látszik, a többi részt ezüst veret borítja. A hívők egészségért, gyógyulásért imádkoznak hozzá. A Trojáni kolostort tulajdonképpen a csodatevő ikon számára építették. Az ikon az Áthosz-hegyről érkezett a 17. században, román szerzetesek vitték Havasalföld felé. A samaruk azonban megállt a kolostor későbbi helyén, és nem akart onnan elmozdulni. Ebből értették meg a szerzetesek, hogy az ikon itt akar maradni, és kis kápolnát, majd később kolostort építettek neki. Ehhez az ikonhoz is gyógyulásért imádkoznak a zarándokok (КАРАМИХАЛIEBA 2007). A három ikon először 2007-ben volt kiállítva együtt, a szófiai Alexander Nevszki katedrálisban, ahol Maxim pátriárka vezette a könyörgő imádságot a Líbiában bebörtönzött bolgár orvosokért és ápolókért. A könyörgés után pár nappal szabadon is engedték őket, amit a hívek az ikonok közös erejének tulajdonítottak (ЦАHEBA 2018). Bulgáriában emellett számos Szűz Máriához köthető forrás, illetve fogadalmi hely található.

Szűz Mária népi kultusza Magyarországon és Bulgáriában

Mind a két országban a Máriához köthető ünnepek nagy száma ellenére a népszokások szegényesnek mondhatók, és a hivatalos egyházi rítusok uralják az ünnepeket.

Magyarországon népi ünnep volt Gyertyaszentelő Boldogasszony, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony és Mária neve napja. Bulgáriában a népi kalendáriumban négy Szűz Máriához köthető napot találunk: Зимна/Вълча Богородица; Голяма Богородица, Малка Богородица, Събор на Пресвета Богородица (ДЯКОВ 1993).

Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén⁸ (február 2.) szokás volt gyertyát égetni a keresztleetlen gyermekek, illetve a betegek és halottak mellett. Az időjáráshoz köthető hiedelmek is jellemzők: gyertyát égettek jégeső ellen, illetve azt tartották, ha hideg van, jönni fog a jó idő. Borsodnádason azt tartották, hogy ha nagyon esik a jégeső, akkor a jégszemekre rá van fagyva Jézus és Mária képe (CSÁKY 2001; BÁLINT 1975, 2004). Azt is tartották, hogyha február másodikán jó idő van, akkor későn tavasodik, ehhez közmondás is kapcsolódott: „Gyertyaszentelőkor inkább a farkas ordítson be az ablakon, minthogy a Nap süssön”. A másik, mind a mai napig jól ismert néphagyomány szerint, ha február 2-án a medve kijön a barlangjából és meglátja az árnyékát (azaz napsütéses idő van), akkor visszabújik még téli álmat aludni, de ha az idő borús, az azt jelenti, hogy már lassan vége a télnek.⁹ Bulgáriában ehhez a naphoz kötődik Зимна/Вълча Богородица (Téli/Farkas Istenszülő) ünnepe, amelyhez számos tilalom és szokás kapcsolódott. Az asszonyok cipőt sütöttek, amit két házban osztottak szét. Az aznapi első látogató neme alapján meg lehetett jósolni a születendő gyermek nemét, valamint a lányok jövődjéről férjének küllemét és természetét. A nőknek tilos volt dolgozni, éles tárgyakat megfogni, hogy a gyermekek egészségesek maradjanak, illetve tiltották a házastársak közti érintkezést is, hogy termékenyek legyenek az állatok (ДЯКОВ 1993).

Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe (Angyali Üdvözlét), bolgáruul Благовещение (március 25.) a következő, Szűz Má-

⁸ Ez az ünnep csak nevében kapcsolódik Boldogasszonyhoz, a gyertyaszentelés az eredeti rítushoz kötődik, Jézus bemutatásához a templomban.

⁹ http://old.mta.hu/x_osztaly_hirei/februar-2-medve-monda-129223/

riához köthető ünnep. Magyar területen termékenységhiedelmekkel találkozunk: az az asszony, aki ezen a napon érintkezik a férjével, biztosan áldott állapotba kerül. Bulgáriában ez a nap a tavasz érkezéséhez kötődik, a keresztény szimbolika gyakorlatilag nem jelenik meg. Azt tartották, hogy a fecskék és a kakukkok átkelnek a tengeren, hogy elmondják a jó hírt – itt a tavasz. Ezen a napon jöttek elő a kígyók, a tündérek és más természetfeletti lények téli szálláshelyükről, amely a világvégén található. A népszokások a tavaszi takarítás, kártevők elleni praktikákra fókuszáltak: takarítás, söprés, szeméttégetés; kígyók elleni szokások – seprűvel, piszkavassal zavarták el őket, emellett kinyitották a kaptárokat és kiengedték a méheket. Azt is tartották, hogy az Angyali üdvözlés napján az elásott kincs kék lánggal világít (МАРИНОВ 1994; ДУЛIEBA 2007; ИВАНОВА 2013).

Mindkét országban a legnagyobb Máriát dicsőítő ünnep a Mária mennybemenetele vagy Nagyboldogasszony, bolgáruul Успение Богородично vagy Голяма Богородица napja augusztus 15. Magyarországon a szokások nagy része a gyással, virrasztással kapcsolatos. Számos helyen az asszonyok gyertyafénynél virrasztottak, frissen ásott sírnál a mennybevételről szóló legendát olvastak fel (Rábaköz), illetve virágokból készítettek koporsót, amiben Szűz Mária szobrot helyeztek, amely felett a temetőkápolnában virrasztottak, énekeltek (Táp, Hercegszántó, Nagykáta – BÁLINT 1975, 2004). Az egyik legösszetettebb ünneplést a Karancs hegyen írta le Bálint (1975, 2004), a kegyhely valószínűleg még Antiochiai Szt. Margithoz köthető. Az ünnep előtti napokban az asszonyok kitakarították a kápolnát, majd a virrasztás délelőttjén felállították a kápolnában a ravatalt, amelyre egy gyermekkoporsót helyeztek, valamint Mária halotti, fekvő szobrát. A ravatalt gyertyákkal, virágokkal (rozsmaringgal) díszítették fel. A délután folyamán érkező zarándokok keservesen siratták a halottat, amit közös ájtatosság és keresztútjárás követett. Sötétedéskor megkezdődött a tényleges siratás, felolvasták Mária jeruzsálemi sírjáról szóló leírást, utána pedig halálának verses történetét adták elő. Amikor vége volt a hosszú éneknek, mindenki gyertyát gyújtott, hiszen már tíz óra felé járt az idő. Négy fehérbe öltözött kislány a vállára emelte Mária koporsóját és az ünnepélyes menet megindult körbe a he-

gyen. A végén a ravatalt elbontották, a halotti szobrot eltették, és hajnalig imádkoztak, énekeltek (BÁLINT 1975, 2004; HETÉNYI 2000). Másik jellemző szokás a virágszentelés/virágáldás, amely főleg a németek lakta, de magyar területeken is előfordult. Ezt a szokást is Mária halála, mennybevétele ihlette. Nagyboldogasszonyi füveket (menta, napraforgó, olajfa stb.) helyeztek a kopersókba, hogy a halott örök dicsőségre jusson, tettek belőle az új pár, a csecsemő vagy a gyermekágyas ágyba is, az épülő ház alapjába, valamint füstölésre és gyógyításra is használták. Volt, aki 3 napig a háztetőn tartotta, hogy harmatos legyen, mert ettől még erősebb lesz a hatása. Más helyen kilenc virágfajtából kötöttek csokrot, amit a jégverés, vihar ellen szentelt gyertya lángjánál égettek meg (BÁLINT 1975, 2004).

Bulgáriában, bár a Nagyboldogasszony ünnepe az egyik legnagyobb tiszteletnek örvend, szokásrendszere, ahogy Magyarországon is, szegényes. Megőrződött a keresztény jelleg a halotti torra emlékeztető ünnepi asztallal, a rituális kenyérrel és az üresen hagyott székkal. Szűz Máriát a nők az anyaság védelmezőjeként tisztelték, és ezen a napon virágokkal és ajándékokkal díszítették ikonjait, egészségért és családjuk jólétért imádkoztak. A gyermektelen nők áldozati ételt ajánlottak fel neki, hogy gyermekük legyen. A méhészek áldásra vitték a templomokba az első lépes mézeket, majd az áldás után szétosztották a hívők között. Az asszonyok mézet, frissen szedett gyümölcsöt, újbúzából készült kenyeret vittek a templomba beszentelni, amit utána szétosztottak a jelenlévők és a rokonság között. Délben a Mária nevet viselők ebédre várták az egész családot. Az asztalra nagy tál főtt vagy sült, frissen szedett kukoricát tettek. Ha egy gyermektelen asszony elsőként köszöntötte a névnapost és evett a kukoricából, biztos lehetett abban, hogy Szűz Mária meghallgatja imáit. A családi asztalhoz egy üres széket tettek, váratlan vendégnek, illetve az elhunytaknak, amivel arról emlékeztek meg, hogy mindenki halandó. Az ebéd előtt minden ételből osztottak a szegényeknek is. Azok a települések, ahol van Szűz Máriának szentelt templom vagy kápolna, közös búcsúkat rendeztek. Észak-kelet Bulgáriában Mária a háziállatok védelmezője is volt, ebből az alkalomból kerek, lyukas kenyeret sütöttek, amit az állatok ettek meg (ДЯКОВ 1993; МАРИНОВ 1994).

Ehhez a naphoz számos hiedelem és tilalom kötődött: ha esik, a következő év termékeny lesz. Ha beteg ember vagy gyermektelen nő az ünnep előestéjén, szent helyen tölti az éjszakát, meg fog gyógyulni, illetve gyermeke lesz. Ezen a napon tilos volt bármi pirosat érinteni, hogy a jószág egészséges legyen, illetve, hogy a fiatal nők ne legyenek meddők. A napra teljes női dologtilalom volt, hogy a család egészséges legyen (ДЯКОВ 1993).

Kisboldogasszony napja (szeptember 8.), mindkét országban népi ünnep is (bolgárul: Малка Богородица). Jellemző, közös vonás itt is, hogy ez a nők ünnepe. Magyarországon szokás volt, hogy a nők kora reggel kimentek a hajnalt várni, és aki érdemes volt rá, a napban Máriát is megláthatta (a Napba öltözött asszonyt), akinek a sugarai rózsát szórtak. Palócföldön a búcsújárók szerint alkonyatkor a nap koporsó alakúvá változott, a Szűzanya pedig benne feküdt a rózsák között (LENGYEL-LIMBACHER 1997). Szokás volt még virradóra kitenni a vetőmagot a harmatra, hogy megfogja az „*Úristen szentelése*”, hogy ne üszkösödjön és bőven teremjen (BÁLINT 1975, 2004).

A bolgár hagyományok szerint az ünnepről leginkább a bajban vagy nagy munkában lévő nők emlékeztek meg. Imádkoztak Szűz Máriához egészségért és könnyű szülésért, cipót sütöttek (Szűz Mária kenyere – Богородичен хляб), áldozati ételt készítettek a gyermekek egészségére (nőnemű állatot, leggyakrabban birkát). Az ételekből a szegényeknek is adtak, mivel Szűz Mária a magányosok, elhagyottak, árvák védelmezője is. A kenyérből egy darabot a jószágok kaptak, egy másikat félretettek az Isten-szülőnek, hogy vigyázzon a házra. Ez a nap is dologtiltó – a háziasszony nem varrhat és szőhet, hogy a gyerekek ne legyenek betegek. A nők adományokat (ingeket, kendőket, kötényeket, zoknit) vittek a templomba, és Szűz Mária ikonja elé helyezték. Főztek búzát, amit elvittek a templomba beszentelni, majd szétosztották. Ez nap is népszerű búcsújáró nap egész Bulgáriában, falusi vigadalmakat, esküvőket, keresztelőket rendeztek (ДЯКОВ 1993).

A két ünnep közötti időszak mindkét népnél számos hiedelemmel, tilalommal kapcsolatos. Magyar területen elnevezése két Boldogasszony köze, két Asszony köze, és szerencsés, termékeny időszaknak számított gazdasági szempontból. A hiedelmek

egy része a tyúkokkal kapcsolatos: például Szegeden a tyúkok az összes, ilyenkor tojt tojást kiköltik és fölnevelik a csirkéket, illetve az ez időben tojt tojások akár tavaszig is elállnak. Jó időszak volt ez a búzacséplésre, szellőztetésre, hogy ne kerüljön bele zsiszik. A ruhát kiszellőztették, mert így nem esett bele a moly. Több helyen gyógyfüveket gyűjtöttek, ami összefüggésben áll a Nagyboldogasszony napi szokásokkal (BÁLINT 1975, 2004).

Bulgáriában a két Mária-ünnep közötti időszak szintén termékenynek számított: átültették a virágokat és bokrokat, gyógyfüveket szedtek (parlagi pereszlény [богородиче], boldogasszony-csepegtette fű/szeplőlapu [богородична трева], vagy vad bazsalikom), amelyeket női betegségek, fejfájás gyógyítására használtak (СТАРЕВА 2005a).

Mária neve napjáról csak a magyar területen emlékeztek meg. Ezen a napon a tisztességesen viselkedő, jámbor leányokat és legényeket ajándékozták meg, illetve azt tartották, hogy ha ezen a napon szép az idő, akkor a vénasszonyok nyara hosszú és derűs lesz (BÁLINT 1975, 2004). Az utolsó, Máriához kötődő bolgár népi ünnep az Istenanya (Събор на Пресвета Богородица), amelyet december 26-án ünnepeltek. A nők kenyeret sütöttek, aminek egy részét a hozzátartozók között osztottak szét, hogy egészségesek legyenek. Szokás volt tyúkból áldozati ételt főzni Szűz Mária tiszteletére (ДЯКОВ 1993).

Mária (Istenszülő, Boldogasszony) népi kultuszának mindkét népnél van egy ünnepen kívüli aspektusa is – a szülők és gyermekágyasok védelme. Bulgáriában azt tartották, hogy az Istenszülő személyesen jelenik meg az összes gyermekszülésnél, a gyermek nem tud addig megszületni, ameddig ő meg nem jön, ha a szülés elhúzódott, akkor a szent szűznek máshol volt dolga. A szülés után közvetlenül kenyeret sütöttek, amelynek neve Istenszülő cipója (Богородична питка – СТАРЕВА 2005b). Magyarországon a gyermekágyas nők ágyát „Boldogasszony ágyának” nevezték, amit a baba készített el tiszta szalmából, tiszta lepedőből, majd baldachint tett föléje.¹⁰

10 <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-792.html>

Összefoglalás

A tanulmány összevetette Szűz Mária bolgár (pravoszláv) és a magyar (katolikus) egyházi és népi kultuszát. A keresztény vallás képviselői már szinte a kezdetektől fogva határoztak a Szűz Máriát érintő tisztelet jellegéről és mértékéről, a keleti egyházban azonban a 7. században meg is szűntek a mariológiai viták. A katolikus egyházban viszont, többek között a reformáció hatására folyamatosan (a tridenti zsinattól a második vatikáni zsinatig) megvitatták és napirenden tartották a Szűz Máriával kapcsolatos hittételeket, illetve a népi, jámbor tisztelet megnyilvánulásait is a hivatalos egyházi kultusz részévé tették. Ettől a függetlenül, az oszmán hódítás okozta traumák hatására a balkáni ortodox területen is felerősödött a Szűz Mária/Istenszülő iránti kultusz, amely már a népi kereszténység hatása alatt fejlődött, és ugyancsak kegyhelyek, csodatevő ikonok, források tiszteletében fejeződött ki. Magyarországon létrejött a Regnum Marianum egyházi és politikai eszménykép, ez a dimenzió teljesen hiányzik a bulgáriai Mária kultusból. A Boldogasszony/Istenszülő népi kultusza, a népi kalendáriumban betöltött szerepe szerénynek mondható, az ünnepeire egyik helyen sem jellemző a gazdag rítusrendszer, érezhető az egyházi hatás. A „pogány”, kereszténység előtti elemek nem igazán mutathatók ki, a női motívumok (termékenység – emberi és gazdasági) állnak a középpontban. Az ünnepek közül Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony napja a legjelentősebb mindkét országban, a rítusok központjában a nők állnak. Az erős egyházi hatástól függetlenül, mind a magyar, mind a bolgár népi kultúra Mária-alakja bizonyosan integrálta a kereszténység előtti korok női istenségeinek bizonyos vonásait. A népi imádságokban, ráolvasásokban és legendákban megjelenő Szűz Mária sokkal komplexebb alak – segítő, közvetítő szerepe mellett, büntető és bosszúálló is, ami a régi női istenségek, természet ősanyák jellemző vonása. E tulajdonságainak feltárása azonban túlmutat a jelen tanulmány keretein, és további kutatásokat tesz szükségessé.

BIBLIOGRÁFIA

- BÁLINT Sándor, 1975, 2004: *Ünnepi kalendárium I-II.* Budapest: Neumann Kht. <http://mek.niif.hu/04600/04657/html/> (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- BARNA Gábor, 2014: *Vallási néprajzi tanulmányok.* Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
- BARTHA Elek, 2006: *Vallási terek szellemi öröksége.* Debrecen: Bölcsész Konzorcium.
- BARTÓK István, 2007: Szemelvények a Mária-kultusz történetéből. http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO007_TAN_bartok_maria.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- CS. VARGA István, 2000: *Szent Művészet II. Tanulmányok költészetünk szakrális vonulatából.* Székesfehérvár: Magyarországért, Édes Hazánkért Kiadó, Xénia Könyvkiadó.
- CSÁKY Károly, 2001: A népi vallásosság és hiedelmei a Középső-Ipoly mentén. Kalligram 1-2. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2001/X.-evf.-2001.-januar-februar-Erdelyi-Zsuzsanna-80-eves/A-nepi-vallasossag-es-hiedelmei-a-Koezepso-Ipoly-menten> (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- HETÉNY János. 2000, *Nagyboldogasszony virrasztása/A Karancs-hegyi búcsú.* Szeged: JATE Néprajzi Tanszék.
- KÁLMÁNY LAJOS, 1885: *Boldogasszony. Ósvallásunk Istenasszonya.* Budapest: MTA.
- LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor, 1997: *Népi vallásosság a Palócföldön.* Balassagyarmat: Nógrádmegyei Múzeumok Igazgatósága.
- NYULASSY Ágnes, 1998: A szentkultusz kezdetei Magyarországon, különös tekintettel Szent Jakab kultuszára. *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján: Konferencia a Szegedi Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszéken*, 1996. szeptember 19-20. Szeged: Belvedere Meridionale. acta.bibl.u-szeged.hu/5446/1/belvedere_kk_011_097-108.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- REUSS András, 2012: Mária a mai evangélikus teológiában. https://medit.lutheran.hu/files/2012_reuss_andras_maria.pdf. (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)

- БЛАГОЕВ Горан, 2005: География на Богородичните чудеса... <https://www.pravoslavie.bg/История/География-на-Богородичните-чудеса/> (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- ГЕРГОВА Иванка 2012, *Чудесата на пресвета Богородица в културата на българското възраждане*. София: Фондация „Покров Богородичен“.
- ГЕОРГИЕВА Иваничка 2013, *Българска народна митология*. София: АИ „Марин Дринов“.
- ДУЛЕВА Стела, 2007: *Благовещение на Пресвета Богородица*. Еортология, богословско съдържание и иконография. https://litenet.bg/publish14/s_duleva/blagoveshtenie.htm (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- ДЯКОВ Томислав, 1993: *Народният календар. Празници и вярвания на българите*. София: Анубис.
- КАРАМИХАЛЕВА Александра, 2007: Чудотворните икони на св. Богородица от Рилския, Троянския и Бачковския манастир. *Църковен вестник* 9. https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,130/catid,94/id,4294/view,article/ (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- МАНДРАДЖИЕВА Таня, 2008: Култът към Великата богиня майка и култът към Света Богородица в Тракия. *Societas Classica*. <http://journals.uni-vt.bg/sc/bul/vol3/iss1/28> (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- МАРИНОВ Димитър, 1994: *Народна вяра и народни религиозни обичаи*. София: БАН.
- СТАРЕВА Лилия, 2005а: *Български светци и празници*. София: Труд.
- -, 2005b: *Български обичаи и ритуали: раждане, сватба, сбогуване*. Труд, София.
- ТОТЕВ Тотю, 2006: За култа на Света Богородица в изкуството на Преслав през IX-X век. <https://www.pravoslavie.bg/Икона/за-култа-на-света-богородица-в-изкуств/> (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)
- ЦАНЕВА Цвети, 2018: Трите чудотворни икони на Богородица. <https://www.hera.bg/s.php?n=3329> (Utolsó letöltés: 2019. 07. 12.)